

ШКОЛОВАЊЕ И УСАВРШАВАЊЕ АКТИВНИХ ОФИЦИРА У КРАЉЕВИНИ СРБИЈИ ОД 1903. ДО 1914. ГОДИНЕ

Велимир Иветић*

У раду је укратко приказан утицај државног врха Краљевине Србије на школовање и усавршавање активних официра у периоду од 1903. до 1914. године. Тежиште је на раду министара војних, Министарског савета и Народне скупштине, јер су те три институције Србије имале главне обавезе и одговорности у вези с наведеним задатком. Тај период непосредно је претходило Првом светском рату, а у Краљевини Србији функционисао је, претежно, вишестраначки парламентарни систем.

Кључне речи *Краљевина Србија, министри војни, Народна скупштина, активни официри, Војна академија, генералштабна припрема, војно-државни питомци, народни посланик*

Од војних школа Кнежевине/Краљевине Србије¹ најважнија је била Војна академија са нижом и вишом школом, о којој су доношени закони, а остале школе (подофицирске, школе гађања, Војнозатлијска и шоферске) радиле су по уредбама. Законом о устројству војске било је предвиђено да постоји и Војноадминистративна школа, али је она радила само крајем 19. века, односно није поново формирана. Међутим, улога државног врха Краљевине Србије (краља, Народне скупштине, Министарског савета и министара војних) није при томе довољно разматрана, иако представља полазни садржај за изучавање свих војних питања, те и војног школства. За овај прилог изабран је период уочи Првог светског рата и због тога што се тадашња војна политика артикулисала у више страначком парламентарном систему, уз државање основних решења из претходног периода.

Законом о устројству Војне академије (први је донет 1880, када је она произишла из Артилериске школе, а други 1884. године) била су регулисана основна питања: задатак и организација, управа и особље, имовина, пријем питамаца и слушалаца, њихова права и дужности и оцењивање. Законом су конкретно дефинисани они садржаји за које је био потребан новац из буџета, а остало је предвиђено да се на

* Др Велимир Иветић, специјалиста за архивистику, пуковник је у пензији.

¹ Најбоља студија о војном школству: Ђорђе Станић, Зоран Килибарда, Јан Марчек, *Обука српске војске 1804–1918*, Београд, 2007.

предлог министра војног регулише краљевим указима, при чему је у већини случајева министар војни био дужан да претходно прими предлог управитеља Академије. Зато су измене и допуне наведеног закона из 1884. године биле кратке и садржавале, углавном, податке о броју питомаца који се примају годишње и измене износа њихових плата.

Изменама и допунама Закона о устројству Војне академије из 1904. године² предвиђено је да се годишње прима максимално 30 питомаца (претходне генерације имале су и по 200 питомаца) и да им се плате смање, с тим да је управитељ био овлашћен да им од месечне плате може обустављати до $\frac{1}{2}$ за куповину појединих књига и прибора. То је учињено због смањивања државног буџета, ради финансијске консолидације државе. Већи број питомаца наредних 5–6 година није био потребан, јер је 34. класа Војне академије (1901–1905) имала 135 питомаца, а у трупи се већ истакло око 15 наредника, који су били вршиоци дужности командира вода. Међутим, крајем 1909. године почела се јављати неповољна диспропорција код официрског кадра, јер је Војну академију завршавало мање од 30 питомаца.

Рад у Војној академији одвијао се по краљевим указима (на пример: промена наставног плана и програма, односно убацивања и избацивања појединих предмета), министровим правилима и упутствима и управитељевим наредбама и наређењима. После 1903. године само је министар војни ђенерал (војвода) Р. Путник минимално изменио једно правило – једну одредбу Правила за испитивање и оцену успеха у Војној академији.³ У овом периоду, почев од 1906. године, Војна академија објављивала је конкурсе за пријем редовних професора и професорских помоћника (претходно само ванредних), што је било у складу са чл. 9 Закона из 1884. године.⁴

Овако смањен број питомаца, као и младих официра са завршеном Академијом изазвао је низ негативности, те је у Министарству војном, марта 1912. године, сачињен Пројекат измена у Закону, како би се број примљених питомаца повећао до 80. У реферату Министарском савету (образложењу промене чл. 20. Закона) од 22. VI/4. 1912. године (првог дана министровања Путника после Степановићеве оставке), те негативности су детаљно и са конкретним подацима изнете, те га је истог дана Министарски савет (председник М. Миловановић) усвојио.⁵ Државни савет није имао никаквих примедби на Пројекат, осим што је његов члан Стојан Про-

² *Службени војни лист*, 1904, стр. 161–163.

³ *Исто*, 1906, стр. 320. Овом изменом омогућено је питомцима са једним не положеним испитом да га могу поново полагаати после практичног течаја.

⁴ Чл. 9: „За професоре, професорске помоћнике и учитеље изабраће се из реда пријављених, или иначе они који су својим радом и научном и знанственом спремом и владањем показали, да могу одговорати своме позиву.” Редовни професори и професорски помоћници постављани су краљевим указом на предлог министра војног, који је остало наставно особље постављао на предлог управитеља ВА – чл. 10 и 11. Закона о устројству Воје академије.

⁵ *Стенографске белешке Народне скупштине*, Ванредни сазив 1912, 8. јуни, стр. 19–26. Издвајамо: „Услед овакве законске одредбе наступиле су ове незгоде: 1.) Сразмера између виших и нижих официра поремећена је на штету последњих; 2.)...4.)” – стр. 21. Највећи недостатак је био што се производило више наредника из трупе у официре, када су они имали око 30 година и могли у трупи остати краће време, па их је требало премештати по канцеларијама, док су потпоручници из Академије са 22 године остајали дуже у трупи и мотивисаније радили.

тић дао опширно одвојено мишљење.⁶ И овом приликом Протић је доказао своју некомпетентност за војна питања (чак непознавања текста Закона о чијој се једној одредби тражила измена), али се у његовом мишљењу учила логичност: да се спречи доношење те измене. Иако је краљ, указом од 5. јуна, уз претходно, по законима непотребно саслушање Министарског савета, овластио министра војног да поднесе предложени пројекат на решење у Скупштини у том сазиву, што је Путник наредног дана поднео као комплетан елаборат и са трошковником за повећан број питомаца за 1912. годину од око 29.000 динара. Тај износ био је обезбеђен из уштеда војног буџета; иако је Народна скупштина донела одлуку да се Пројекат усваја по хитном поступку, ипак није разматрала овај пројекат у том сазиву. Разлог за промену става Скупштине, после изношења одвојеног мишљења радикалског првака С. Протића, може се наћи у томе што је у њој радикалска апсолутна већина од 91 посланика била послушна свом партијском врху. После тога, на основу указа од 28. јуна расписан је конкурс за пријем до 30 питомаца у Војну академију,⁷ како је било по законској одредби из 1904. године.

Исти предлог измене Закона поднео је и министар војни М. Божановић на 9. редовном састанку Скупштине (сазив 1912–1913. година) 26. III/8. IV 1913. године. Изабрани одбор сутрадан је размотрио законски предлог у којем је, уместо да се годишње прима 80 питомаца у Војну академију, унео да се прима 100 и 29. III/11. IV поднео је извештај Скупштини. Први дискусант, посланик С. Атанацковић, похвалио је Одбор и критиковао Министарство војно што је у предлогу имао исти број питомаца за пријем као и пре рата.⁸ На то је министар војни Божановић одговорио да није поднет нов пројекат како се не би губило време на понављање процедуре, а да је он дошао на састанак Одбора и био за то да се цифра повећа на 100, а што су чланови одбора већ били тог мишљења, те је Одбор искористио своје право да мења предлог закона.⁹ У току дискусија само је социјалиста Д. Лапчевић био против пројекта, а

⁶ Исто, стр. 24–26. Издавамо: „Не могу да се сложим ни у начелу ни у појединостима са овим предлогом законским из више разлога. Пошто је предлог обележен као хитан, ја морам и сам на брзу руку, дати и изнети овде те разлоге ... Сразмера између виших и нижих официра је заиста поремећена, и то прилично знатно, али то није дошло, како се у реферату Министра вели, услед садашње незгодне редакције члана 20..., него поглавито од тога, што су помицања у више чинове вршило неправилно, противно и разумном схватању законских одредаба о томе и здравим принципима сваке добре војне организације... За такво стање по мом уверењу није а ма баш ништа крив садашњи члан 20...” Међутим, унапређења официра према изменама Закона о устројству војске из 1904. године била су успоренија: продужен је рок останка у чину за годину дана и давана могућност, а не право унапређења. Првих година после Мајског преврата, ради сређивања државних финансија, унапређивања су каснила по годину или две, а затим и, када је прошао рок за унапређење, каснило се због доношења буџета, од четири до више месеци. Државним чиновницима није продужавано време за добијање више класе, а по новим законима повећаване су им плате. Иначе, када је Протић износио своје тврде ставове о војним питањима, поједини народни посланици су му добацивали да он није служио војску. Како је после тога Протић енормно продужавао своје дискусије, с тим добацавањима се престало после 1911. године.

⁷ СВЛ, 1912, бр. 15, стр. 342.

⁸ СБНС, 29, март 1913, стр. 172: „... сад веома зачудило, кад сам видео да је, и после рата, после онолико погинулих и онеспособљених официра за службу и после проширења земље, исти број 80 питомаца остао у пројекту. То показује да у Министарству војном нису се много трудили, да овај број пронађу према стварним потребама наше војске... добро је урађено што је Одбор тај број повећао.”

⁹ Исто, стр. 172 – 173.

остали су се слагали и износили разна своја мишљења, чак и о стилизацији дела извештаја о формирању Одбора. Пројекат закона усвојен је у начелу 30. III/12. IV са 113 гласова за и један је био против, а коначно 5/18. априла 1913. године са два гласа против.¹⁰ Овај закон је објављен у *Српским новинама* 10. априла 1913. године, стр. 1, од када је важио.¹¹ Зато је по Указу од 26. маја 1913. године објављиван конкурс за пријем до 100 питомаца у Војну академију.¹² Међутим, до одређеног рока, 26. VIII/8. IX, јавило се око 300 младића, већином са бољим квалитетима, а септембра 1913. године, у току арнаутске побуне, гинули су, углавном, нижи официри у четам на граници. Зато је примљено 229 питомаца, који су чинили једну од најбољих класа у рату 1914–1920. године, када је погинуло или умрло 84 њених припадника. То је била 46. класа, последња која је примљена у Краљевини Србији.¹³

Нови пројекат закона о изменама и допунама у Закону о устројству Војне академије урађен је у Министарском савету пред почетак сазива Народне скупштине за 1913. годину и министар војни М. Божановић поднео га је на 1. редовном састанку Скупштине 4/17. X 1913. године без образложења. Из текста пројекта, у којем је избачен максималан број питомаца који се прима, а унето да се не сме примити више младића од броја предвиђеног у буџету за ту годину, и избачен пријемни испит, види се да је у томе заслуге имао министар Протић,¹⁴ на основу његовог издвојеног мишљења из 1912. године, као и из његових каснијих (из 1914. године) дискусија по том пројекту. У пројекат је унето да се у Академију примају младићи који долазе непосредно (подвучена убачена реч – прим. В. И.) из средњих школа, односно да се не могу примити они који из било којих разлога нису намеравали или могли одмах по завршетку средње школе, VI или VII разреда, конкурисати за упис у Академију. Тиме је било ускраћено право младићима који су хтели наставити школовање у Војној академији годину дана после завршетка школе, иако нису били престарели.

Скупштински одбор, изабран за овај пројекат закона, усвојио је предложене измене, осим оне да се избаци пријемни испит, јер су поједини његови чланови из просвете инсистирали да треба да остане пријемни испит за оне младиће који су завршили VI разред са добрим успехом, образлажући да ђаци долазе на факултете са све мањим знањем. Министар Божановић сложио се са изменама пројекта, и извештај Одбора поднет је на 15. редовном састанку Народне скупштине.¹⁵

На почетку претреса закона у начелу на 28. редовном састанку НС нови министар војни Д. Стефановић дао је веома кратко усмено образложење.¹⁶ Први ди-

¹⁰ *Исто*, 5. април, стр. 236 – 238.

¹¹ У *СВЛ* објављен је наредног дана, стр. 73–75.

¹² *СВЛ*, 1913, стр. 206, 223 и 255.

¹³ *Споменица седамдесет петогодишњице Војне академије 1850 – 1925*, Београд, 1925, стр. 196–198, 315–317; *Споменица 46. класе Ниже школе Војне академије*, Београд, 1938.

¹⁴ *СБНС*, 1913–1914, стр. 12–14.

¹⁵ *Исто*, 22. X 1913. и 3. II 1914, стр. 583–584.

¹⁶ *СБНС*, 3. II 1914, стр 583: „... ове мале измене што се чине сад у Закону о Војној академији, оне се чине у толико што ће се примати већи број питомаца за Војну академију како би било више нижих официра. Нарочито је сад у прво време потребно да имамо што већи број нижих официра, пошто је у ратовима доста нижих официра погинуло.” Колико је тачно српских официра погинуло у балканским ратовима није утврђено, иако је то морало да се уради већ у време мандата министра Стефановића.

скутант др Јован Скерлић питао је зашто се прво није извршила целокупна војна реформа, већ поднела измена „другоразредног војног закона“. Била је то иста примедба као и она у изнетом одвојеном мишљењу С. Протића из 1912. године, за шта је Скерлић похвалио Протића а критиковао га што није остао доследан у ставу да министри војни не треба да се мењају сваке године и окривио га, заједно са радикалним врхом, што „у ове две године, како ова Скупштина ради, дочекали смо четири министра војна. Никада се министри војни нису тако често мењали, као што то бива у кабинетима у којима је био г. Стојан Протић и које је подржавала његова странка.“¹⁷ Затим је образложио зашто је потребно да постоји пријемни испит. Друга примедба Скерлића била је неоснована, јер је погрешно тврдио да је Министарство војно примило неколико пута већи број питомаца него што је дозвољавао „закон о Војној академији од 1904,[...] Говорећи о тој ствари у име својих пријатеља, ја морам да изјавим најодсудније протест што се и овог пута продужила *практика систематског гажења позитивних закона*.“¹⁸ Међутим, и други присутни, као и министар војни нису знали или нису хтели да кажу да је законом од 5. јуна 1913. године број питомаца који се примају у Војну академију повећан на 100. Чак и члан тадашњег одбора за тај закон и његов извештач либерал Ж Рафајловић је мислио да није донесен тај закон!¹⁹ Иначе, Рафајловић, демобилисани официр који је завршио Војну академију, образложио је да не може тако брзо да се започне са војним реформама, јер је претходно требало прикупити и средити податке из ратова, анализирати их и изводити искуства о добрим и slabим странама војних закона.

Министар унутрашњих дела Стојан Протић затим је бранио предложено укидање пријемног испита. и рекао да је мишљење Ј. Скерлића као професора – педагога погрешно и наводио разлоге против пријемног испита, на што је исправљан добацавањем. Скерлић је одговорио да је требало да се јаве министри војни и просвете, а не министар полиције, којег је окривио што 1912. године није повећан број примљених питомаца, јер је знао да ће доћи до рата, те да ће се гинути. Скерлић је подсетио да је бивши министар војни Божановић у Одбору, у којем је било „наставника и људи од искуства“, прихватио став да не треба укинути пријемни испит и да не види разлог што министар полиције инсистира на његовом укидању. Протић је одговорио да је Министарски савет о томе већао и да је то његова одлука. Навео је и неке злоупотребе пријемног испита за време претходне династије, нпр. да су на њему обарани синови радикала и опозиционара. Министар просвете Љ. Јовановић потврдио је Протићеве речи у вези са ставом Министарског савета и изнео укратко неке опште ставове о пријемним испитима. Остали дискутантани углавном су крити-

¹⁷ Исто, стр. 583–584.

¹⁸ Исто, стр. 583.

¹⁹ Исто, стр. 587, Ж. Рафајловић: „... Тај пројекат (измене закона о ВА из 1913. године – прим. В. И.) био је пред нама и ја сам у одбору за проучавање пројекта био, али наше парламентарне прилике биле су такве, да се тај законски пројекат није могао свршити у Скупштини. Одмах затим почео је бугарски рат, а за бугарским ратом није прошло ни месец дана, морао се извршити пријем питомаца у Војну академију. Сада је министар војни стајао пред невољом, или да погази јасне законске одредбе, или да оштети војску, не уводећи у њу довољан и потребан број официра. Ја у те ствари нећу улазити нити да браним нити да тврдим да то сме бити, али ћу констатовати да је то била једна невоља и потреба.“

ковали чињеницу да је предлог закона без образложења,²⁰ чак и у вези више тачака које се елиминису, јер се није видело које су изостављене. На првом читању предлог је усвојен са 117 гласова и 3 против.²¹

Наредног дана, на специјалном претресу, министар Стефановић се сложио са побољшавањем текста, као и предлозима у вези с пријемом у Академију, али, када се стигло до тачке 6. чл. 21, којом је предвиђен пријемни испит за поједине категорије ђака, затражио је да се предлог закона врати у Одбор, што је прихваћено.²²

Ипак је Народна скупштина на 75. редовном састанку 28. IV/11. V 1914. године донела Закон о изменама закона о устројству Војне академије у којем је предвиђен пријемни испит за поједине категорије ђака.²³ Како је текла даља расправа не може се утврдити, јер из тог времена, када су најжешће критике упућиване Радикалној странки због државне кризе, нису сачуване стенографске белешке, нити је о томе писано у *Српским новинама*. На основу указа краља од 18. јуна 1914. године расписан је конкурс за пријем до 200 питомаца у Војну академију,²⁴ који није реализован ни на нивоу пријема докумената од кандидата због почетка Првог светског рата.

Из рада осталих школа треба издвојити један пример у вези с Артиљеријском школом гађања, која је формирана по Уредби од 24. IV 1909. године због додатног школовања и усавршавања артиљеријских официра у руковању ватром батерија и дивизиона новоприспеле брзометне артиљерије.²⁵ Припреме за то вршили су инспектор артиљерије ђенерал Никодије Стефановић и његов помоћник пуковник Мирко Милосављевић. О раду овакве школе они су прикупили документа из шест европских држава и припремали уредбу. Предлагали су да се прво позову у школу на шестомесечну обуку команданти артиљеријских пукова са по два команданта дивизиона, како би стекли ново знање као претпостављене старешине. Међутим, нови министар војни, ђенерал М. Живковић био је против такве одредбе, јер је сматрао да ће ти команданти у школи бити потчињени наставницима, који су били нижег чина (мајорског) чиме би се нарушавао њихов ауторитет. Наставници су били млађи официри, који су претходне две или три године слати у такве школе у иностранству, углавном француске, у трајању од две године и упознати са руковањем новим оруђима и њиховом тактичком употребом. Ипак, након две године и овакав

²⁰ Министар војни Стефановић тада је требало да зна да је од 794 потпоручника свега 27 (око 3%) имало завршену Војну академију. У предлогу министра Путника из 1912. године тај проценат је био 40:60 на штету потпоручника са Војном академијом, те је то био један од алармантних разлога за повећање њиховог броја.

²¹ *СБНС*, 3. фебруар 1914, стр. 583–592.

²² *Исто*, 4. фебруар 1914, стр. 617–620. „Пошто ја нисам био у одбору када су ове измене унете у закон и пошто се ја не слажем са неким изменама од тачке 6. на даље, ја вас молим, да се ово врати у одбор.” – стр. 519.

²³ *СВЛ*, 13/134. маја 1914, стр. 385–388. Тачка 6. чл. 21. је гласила: „Да положе пријемни испит: они који су свршили с добрим успехом шести разред гимназије или реалке; даље они који долазе непосредно из војске и напослетку они који не долазе из државних школа.” Затим је наведено ко се ослобађа пријемног испита: они који су положили испит зрелости (понавља се постојећи текст из старог закона), завршили седми или осми разред гимназије или реалке и они који су са одличним или врло добрим успехом завршили шести разред државне гимназије или реалке, што је било ново.

²⁴ *СВЛ*, 1914, стр. 606, 643.

²⁵ *Исто*, 1909, стр. 363–367.

предлог се реализовао.²⁶ Током 1912. године започето је и слање у школу и инжењеријских официра ради упознавања са дејством артиљеријске ватре по фортификацијским објектима и њихове боље израде.²⁷ Такође, уредбом од 16. XII 1909. године основана је и Пешадијска школа гађања ради додатног оспособљавања пешадијских, коњичких и инжењеријских официра и подофицира у гађању револвером и митраљезом и одржавању тог наоружања.²⁸ Претходно је организован једномесечни привремени курс у Београду за обуку официра у руковању, употреби и одржавању новонабављених митраљеза током септембра 1909. године. Позвани су били из свих пешадијских и коњичких пукова по један командир митраљеског одељења чина капетана I или II класе са пуковским пушкарком.²⁹

Србија је и у овом периоду наставила да шаље у иностранство на школовање и усавршавање официре и ђаке са положеном матуrom,³⁰ али у нешто мањем броју у односу на ранији период. Од 1882. до 1914. године Краљевина Србија имала је 853 државна питомца у иностранству, које су слала сва министарства, осим Министарства иностраних дела. Од тог броја највише је слало Министарство војно, око 50% годишње, најчешће на годину или две.³¹ После мајског преврата смањило се број војно- државних питомаца, пре свега због сређивања државних финансија, а затим Анексионе кризе и балканских ратова.³² У односу на ранији период³³ повећан је број официра на страним војним стручним школама и на усавршавањима у јединицама и установама, а у иностранству су, за потребе санитетске струке, школовани само на медицинским факултетима и вишим ветеринарским и апотекарским школама, јер у Краљевини Србији није постојао медицински факултет, иако се његово оснивање планирало већ за 1905. годину. Затим, повећан је број ђака које су родитељи слали у руска војна училишта (пешадијска или коњичка), јер је број приманих у Војну академију драстично смањен, а по завршетку училишта произвођени су у Србији у чин потпоручника. Таквих официра 1/14. јуна 1912. године било је 36. Део припадника војске слат је на обуку или усавршавања на основу зајмова из 1906. и 1909. године. Многи официри школовали су се у иностранству о свом трошку, нај-

²⁶ Архив Србије, ПО 139/36, *Мемоари ђен. Никодија Стефановића*, св. 2, стр. 235 – 237.

²⁷ *СВЛ*, 1912, стр. 68.

²⁸ *Исто*, 1909, стр. 907 – 914.

²⁹ *Исто*, стр. 591 – 593.

³⁰ „Ради бољег одржавања наше војске на савременој висини и њеног даљег унапређења слаће се редовно, сваке године, у стране војске и школе о државном трошку, као војно – државни питомци, официри свију родова и струка и ђаци са матуrom, који буду за ово нарочито изабрани.

Ну и они официри, који би желели да о свом трошку а у истом циљу, пробаве извесно време у иностранство, било у школи или трупи, министар војни може одобрити потребно одсуство по потреби и свом нахођењу...” – чл. 1 *Правила о избору, одашилгању, дужностима и припадностима војно – државних питомаца у иностранству*, *СВЛ*, 1909, стр. 875–886; 1913, стр. 658–670.

³¹ Љ. Трговчевић, *Планирана елита*, Београд 2003, стр. 50–54, 58–61.

³² *Исто*, стр. 245–262. Из табеле која је приложена види се да је у времену 1904–1914. године било највише државних питомаца (на медицинским факултетима) које је слало Министарство унутрашњих дела, затим питомаца Министарства просвете и скоро исто толико Министарства војног.

³³ Шире о том периоду у С. Костић Ратковић, *Европеизација српске војске 1878–1903*, Београд, 2007, стр. 315–316.

више због изучавања језика, а било их је и у школама и на стажирањима, уколико је на конкурсима објављена и та могућност.³⁴

За разлику од претходног периода, када су разна питања у вези војно-државних питомца регулисана наредбама или упутствима министара војних (њихова новчана примања, дужности и друго)³⁵ у овом периоду министри су издавали потпуна правила. Прво је издато *Правило за државне питомце војно – санитарске струке* 20. I 1906. године³⁶ (министар војни и заступник министра иностраних дела пуковник В. Антонић). *Правило о избору, одашиљању, дужностима и припадности војно – државних питомца у иностранству* донето је 28. XI 1909. године (министар војни пуковник М. Мариновић).³⁷ Оно је сваке године мењано или допуњавано, како због олакшавања услова (нпр. није било нижих официра са прописаним стажом у интендантској служби ради школовања у Русији и Француској за ту службу) или увођења новина (нпр. за ваздухопловство), па је 15/28. XI 1913. године издато ново (министар М. Божановић).³⁸ Како су у правилима међу условима за поједине стране школе (ратне, генералштабне или стручне) за кандидате били предвиђени претходни испити из појединих предмета, издавани су и објављивани програми и правила за те испите. Конкурси за школовања, усавршавања, стажирања и учења страних језика објављивани су у *СВЛ*.

Након сређивања државних финансија, од краја 1906. године повећавана је буџетска позиција за војно-државне питомце, а коришћен је и новац из државних зајмова за школовање и усавршавање официра, мајстора и шофера. Од тада су давана одсуства у иностранству већем броју официра. Првој већој групи од 21 родовског нижег официра министар војни Путник одобрио је одсуство 24. X/6. XI 1906. године,³⁹ а следећој од 42 официра 4/17. и 9/22. XI 1907. године (23 је отишло у Француску, 17 у Немачку и двојица у Аустроугарску, скоро сви до годину дана, њих 35, а остали су били краћи период).⁴⁰ Одобравање одсуства настављено је сваке године с тим да је број био мањи, јер су слати само у јединицама и установама страних војски, док су обавезно о државном трошку, као и у ранијем периоду, слати новопостали генералштабни официри на усавршавање у познавању језика и уједно на стажирање у елитним страним јединицама. Највише официра било је у иностранству 15/28. I 1908. године: 91 официр, од тога на одсуству 64 и као државни питомци 27, не рачунајући 15 официра у комисијама (три: за пријем топова, пушача и муниције).⁴¹ Државних питомца официра у иностранству 1909. године било је се-

³⁴ Тако је пуковник др Тодор Љ. Павловић узимао одсуство два пута (1906/7. и 1907/8. године) и о свом трошку дипломирао педагогију – социологију у Паризу, а као државни питомца од 22. IX 1909. до 22. I 1911. године докторирао је на Сорбони темом из војне социологије и постао први српски доктор социологије (у Србији му је признат докторат друштвених наука), а претходно први школовани социолог 1909. године.

³⁵ *СВЛ*, 1897, стр. 687 – 688; 1900, стр. 699...

³⁶ *Исто*, 1906, стр. 134 – 138.

³⁷ *Исто*, 1909, стр. 875 – 886, исправке стр. 901 – 902.

³⁸ *Исто*, 1913, стр. 658 – 670.

³⁹ *Исто*, 1906, стр. 637 – 638.

⁴⁰ *Исто*, 1907, стр. 691 – 692.

⁴¹ *Општа и стручна ранг листа и распоред официра и војних административних чиновника за 1908. годину*, Београд, 1908, стр. 16–22.

дам на школовању, а 10 на одсуству, 1910. њих 10 на школовању и три на одсуству,⁴² 1911. године било је војно-државних питомаца 12, а на одсуству 18, док је почетком 1912. године тај однос износио 16:21.⁴³

Уочи балканских ратова, тачније 1/14. јуна 1912. године, од 1986 официра Краљевине Србије 1335 имало је високу или вишу школу (1240 Војну академију), а 651 бивши наредник са положеним испитом за чин потпоручника, од чега је без војне школе било 347, а са подофицирском школом 304. Око 160 официра школовало се у иностранству (11 држава)⁴⁴ на 62 високе (од чега 16 факултета у грађанству) или више школе. Највише су се школовали у иностранству официри служби – 67 од укупно 94.⁴⁵ Ако се томе дода и око 120 официра који су били у просеку 10 месеци на стажирању у страним елитним јединицама и око 170 на одсуству од око 11 месеци ради учења страних језика у војним јединицама, долази се до податка да се око 450 тада активних официра оспособљавало у иностранству.⁴⁶

Поред усавршавања официра у школама гађања, значајно је било усавршавање индивидуалном припремом и полагањем за чин капетана и мајора, а најзначајнија је била генералштабна припрема. Генералштабни официри тог времена били су најоспособљенија категорија грађана Србије за свој посао, који је био најтежи – припрема за ратовање и обављање најодговорнијих ратних дужности. Искључиво су ђенералштабни официри командовали армијама и/или били начелници Штаба Врховне команде и постали војводе, били начелници штабова армија и њихови помоћници, начелници штабова дивизија, војни изасланици (осим једног, који је имао завршену генералштабну академију у Русији – Лонткијевић Б.), а знатна већина били су и команданти дивизија. Скоро сви су постали генерали, осим црнорукаца, њихових пријатеља и умрлих на послу или у току ратова, као и Душана Поповића, који је био саучесник појединих радикала у аферама у вези с ратним набавкама, па га је радикалска влада, у време скупштинске истраге о томе, склонила у Француску 1916. године.

Генералштабно усавршавање (припремање) по строгим критеријумима конкурса изабраних официра са завршеном Вишом школом Војне академије или са неком од генералштабних академија из иностранства, одвијало се током две године у Главном ђенералштабу и на терену. Колико је била напорна та припрема види се и из мемоара војводе Ж. Мишића (*Моје успомене*), који ју је завршио, али је пуковник С. Исаковић, који се није одвајао од Мишића у свим битнијим догађајима, напустио. Ово усавршавање било је у надлежности Главног ђенералштаба и Ђенералштабне

⁴² *Државни календар Краљевине Србије са шематизмом*, 1909, стр. 184; 1910, стр. 192.

⁴³ *Распоред официра и војних чиновника*, 1911, стр. 155–156; 1912, стр. 155–156.

⁴⁴ У Русији је на 28 школа – факултета било 79 официра од којих 36 на јункерским училиштима; у Француској на девет школа – факултета 11 официра; у Белгији (две школе) – два официра; Аустроугарској на шест школа и два медицинска факултета – 44 официра; у Немачкој на седам школа – факултета 10 официра; В. Британији (једна виша школа) један официр; Италији (три школе) четири официра, Турској (две школе) два официра, Швајцарској (једна школа) један официр, Чешкој (медицински факултет) два официра и Пољској (медицински факултет) један официр.

⁴⁵ Санитетски официри завршавали су медицинске факултете као ђаци – државни питомци у Бечу – њих 27, Грацу – 11, Берлину три, Цариграду два, Прагу два, и по један у Москви, Петрограду и Кракову. Сви судски официри завршили су Правни факултет у Београду, а тројица су, поред тога, били и на школовању у Паризу, Минхену и Берлину.

⁴⁶ В. Иветић, *Начелници генералштаба 1876–2000*, Београд, 2000, стр. 101.

комисије, а министри војни имали су улогу да поднете предлоге Уредбе о ђенералштабној служби, њене измене и допуне, поједина објашњења, конкурсе и одлуке о прелазу у генералштабну службу озваниче краљевим указом.

У истраживаном периоду била је на снази *Уредба о ђенералштабној струци* од 28. XII 1902, са изменама и допунама из 1905, 1906, 1913. и 1918. године. Међу битније измене Уредбе из 1906. године (министар војни В. Антонић, в. д. начелника Главног ђенералштаба А. Машин) спадају: чл. 11 – уместо да Ђенералштабна комисија после двогодишње припреме оцењује који су приправници подобни за струку, како би могли након годину дана полагаати испит, унето је да Комисија оцењује који су приправници стекли право да полагају испит након три месеца, чл. 13: унето је да се испит полагаје само једном и „Они, који на испиту падну, губе за свагда право за прелаз у ђенералштабну струку”, што се односило и на кандидате који својом кривицом не приступе испиту.⁴⁷ Један од разлога због којих је дошло до ове измене било је да је крајем 1905. и 1906. године испит полагало 24 кандидата из четири генерације, а да је положило само њих 11. У листу *Војска* је због тога, и других разлога, два пута критикован Главни ђенералштаб и министар војни, јер је било изненађујуће да кандидати, који су задовољили у првој и другој години и оцењени способним да могу изаћи на испит – не положе.⁴⁸ Иначе, испит је био веома тежак.⁴⁹ Наведен је и податак о недостатку генералштабних официра, па је након тога приман два пута већи број кандидата за генералштабну припрему. Кандидати који су пали на том испиту постали су истакнути војни писци или генерали, а по један секретар престолонаследника, прослављени командант пука (Душан Пурић, погинуо 1914), демобилисани официр па народни посланик (Тодор Стаменковић) и први српски доктор са Сорбоне, носилац три Карађорђевог звезде, легије части ранга команданта (официра) из области друштвених наука, Белог орла са мачевима III реда и других високих признања (Тодор Павловић,⁵⁰ погинуо 1915). Кандидати који су положили испит били су годину дана командири чета у другом роду, превођени у ђенералштабну службу и слати на једногодишње стажирање у иностранство.

Последица овакве политике и тадашњих догађаја (балкански ратови и арнаутска побуна) била је промена бројног стања и структуре официрског кадра. На дан 10/23. маја 1914. године Србија је имала око 2790 активна официра,⁵¹ око 800 више. Официра са завршеном Војном академијом било је приближно исто као 1912. године. Таквих официра, у међувремену, погинуло је или умрло због рањавања

⁴⁷ *СВЛ*, бр. 5 од 22. фебруара 1906. године, стр. 97–99.

⁴⁸ *Војска*, 1906, бр. 20 и 35 од 20. маја и 2. септембра.

⁴⁹ На усменом делу испита полагани су предмети: тактика, стратегија, ђенералштабна струка, организација и администрација војске, војна географија, фортификација, историја ратова (сви Наполеоновии ратови и други европски ратови у 19. веку и српско-турски ратови и Српско-бугарски рат), међународно право и страни језик. У току двогодишње припреме полагали су практичне задатке из ових предмета и имали њихове анализе. На писменом испиту решавала су се два тактичка задатка.

⁵⁰ Видети о њему чланак *Др Тодор Павловић (1876–1915). Заборављени научник и официр, у Војноисторијском гласнику* бр. 1/2015, 207–223.

⁵¹ По *Стручној ранг листи официра и војних чиновника* за 10. мај 1914. године било је 2787 активних официра. Међутим, тада су се свакодневно дешавале промене у њиховом бројном стању (пензионисања, умирања, проглашавања инвалидима, демобилисања, активирања и др.), па се тај број сматра приближно тачним. Тако је у једном моменту било 2.806 официра.

или разболевања преко 130,⁵² а новопроизведених било је 104⁵³ (са 44. класом, превремено произведеном 20. јула/2. августа 1914 – 133). Активирано је и десетак резервних официра са завршеном Војном академијом. И број генералштабних официра остао је исти – 42. Са високом стручном спремом било је око 30 официра.⁵⁴ Највећи број новопроизведених потпоручника било је из подофицирског кора (бивших наредника, који су били ослобођени полагања дела испита за потпоручника или ванредно због заслуга) – око 700. Око 60 резервних официра, углавном потпоручника, активирано је. Најнеповољнија структура била је код потпоручника: од њих 794, 23. маја 1914. године, са завршеном Војном академијом било их је 27 или око 3%.

Закључак

Иако је школовање и усавршавање старешинског кадра врло добро регулисано и организовано у претходном периоду, министри војни морали су улагати велике напоре да би обезбедили новац за наставак тог задатка. Најуспешнији у томе био је Радомир Путник, од 1906. до 1908. године, коме је успело да повећа број питомаца Војне академије са 30 на 80 уочи балканских ратова. Уочава се да је његова успешност, зависила од односа са радикалским врхом којем је Путник попуштао чак и када су вршили незаконите радње. Народна скупштина је тек од Анексионе кризе подржавала мере за јачање војске, док је и даље представљала кочницу за школовање старешинског кадра, највише због радикалске већине. Тек после балканских ратова, после великих заслуга младих официра са завршеном Војном академијом и највећих губитака које су они поднели, Народна скупштина се сложила да се повећа број питомаца у Војној академији, чак више него што су министар војни и Министарски савет тражили. Због малог броја питомаца у Војној академији до балканских ратова потпоручници који су тек завршили Академију претрпели су процентуално највеће губитке, или им је школовање прекинуто првих месеци током Великог рата. Србија је у то време имала изванредан млађи официрски кор, захваљујући, пре свега, школовању у Војној академији, и њиховом даљем усавршавању, али и томе што су се од краја 19. века за пријем у Војну академију јављали изузетно квалитетни омладинци из све бољих гимназија.

⁵² Не зна се тачан број погинулих српских официра 1912–1913. године. У *Ратнику* из 1921, бројеви I – XI, наведено је 160 официра који су у то време погинули или умрли. Међутим, тај се број креће преко 200. У *Ратнику* се наводи да је у Првом балканском рату и непосредно после њега, до јула 1913, губитак био 38 покојних официра. Међутим, тај губитак износи најмање 71 официр (В. Иветић, *Погинули српски официри у Првом балканском рату, у: Први балкански рат 1912. године и крај османског царства на Балкану*, Зборник радова, САНУ, књ. CXVI, Београд 2007, стр. 119–136). Још већи су пропусти за Други балкански рат, а посебно за губитке у Арнаутској побуни.

⁵³ У потпоручнике је произведено 29 питомаца 41. класе (1908–1912) 18. IX 1912, 30 питомаца 42. класе превремено 18. XI 1912. и 35 питомаца 43. класе превремено 18. VII 1913.

⁵⁴ Било је 28 санитетских официра, укупно 85, а судских пет, укупно 28. Умрло је више од три санитетска официра.

Литература

1. Костић – Ратковић, С., *Европеизација српске војске 1878–1903*, Војноисторијски институт, Београд, 2007.
2. *Споменица седамдесет петогодишњице Војне академије 1850–1925*, Војна академија, Београд, 1925.
3. *Споменица 46. класе Ниже школе Војне академије*, Удружење официра 46. класе ВА, Београд, 1938.
4. Станић, Ђ., Килибарда, З., Марчек, Ј., *Обука српске војске (1804–1918)*, Војноиздавачки завод, Београд, 2007.
5. Трговчевић, Љ., *Планирана елита*, Историјски институт, Београд, 2003.